

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛОГІКИ

УДК 111: 130.123.1

ББК 87.21

Ярослав Гнатюк

АНАЛІТИКА ФІЛОСОФСЬКИХ МІРКУВАНЬ

У статті розглядається логіка філософії, її структури і метафори. Головна увага звертається на SP-структури метафізичної логіки і DS-структури діалектичної логіки, метафоричний стиль метафізики і діалектики.

Ключові слова: логіка філософії, метафізична логіка, діалектична логіка, суб'єктно-предикатна структура, дефінітивно-специфікативна структура, метафора будівлі, метафора ріки.

Логіка як наука вивчає онтологічні, гносеологічні й семіотичні аспекти міркувань людей. Вона досліджує міркування як абстрактні об'єкти (онтологічний аспект), форми мислення (гносеологічний аспект) і мовні знаки (семіотичний аспект). Слова, речення і зв'язки речень у логіці є, відповідно, мовними знаками понять, суджень та виводів, що мають подвійний теоретичний статус і абстрактних об'єктів, і форм пізнання.

В історії логіки як науки виокремлюють три наукові парадигми: натуралістичну, трансцендентальну й аналітичну. Натуралістична парадигма логіки виникла в античності й стала пануючою в середні віки. Такий стан справ, завдяки авторитету Арістотеля, зберігався аж до середини XIX ст. Її репрезентують діалектика Платона, метафізична логіка, силогістика і неформальна логіка Арістотеля, логіка стоїків та схоластична логіка.

Метафізична логіка Арістотеля побудована на біологічній аналогії і природній мові. Вона розглядає міркування людей як логічні організми та описує їх типи засобами природної мови, за аналогією із видами тварин і формами їхніх органів.

Метафізична логіка є теорією тверджень суб'єктно-предикатної структури про світобудову. Суб'єктно-предикатна структура твердження, або SP-структура, — це результат приписування предиката як логічного присудка суб'єкту твердження як логічному підмету шляхом наслідування граматичного стилю. Суб'єкт твердження виступає носієм інформації про себе і співвідноситься із граматичним підметом, предикат — носієм інформації про інший об'єкт та співвідноситься із граматичним присудком. Таким чином, твердження суб'єктно-предикатної структури є формальним аналогом структури розповідного двоскладного речення, граматичний центр якого виражений підметом і присудком або їх групами.

Трансцендентальна парадигма логіки склалася в XVIII–XIX ст. у Німеччині. Завдяки діяльності Г. Гегеля й особливо його учня К. Маркса, трансцендентальна парадигма логіки стала пануючою у XIX–XX ст. Її репрезентують універсальна характеристика Г. Ляйбніця, трансцендентальна логіка І. Канта, діалектична логіка Г. Гегеля, марксистська і неомарксистська діалектика.

Для трансцендентальної парадигми логіки, як і для натуралістичної, притаманна неформальна семантична модель. Діалектична логіка, як і метафізична, побудована на біологічній аналогії і природній мові. Діалектична логіка розглядає міркування людей як логічні організми та описує їх типи засобами природної мови, за аналогією із видами рослин, що ростуть і розвиваються, генетично передають інформацію про себе. Цим діалектична логіка певною мірою схожа на метафізичну. Але між діалектичною і метафізичною логікою існують суттєві відмінності. Метафізична логіка зосереджена на зовнішній формі, морфології тварин, діалектична — на внутрішній формі, генетиці рослин.

Діалектична логіка є теорією тверджень дефінітивно-специфікативної структури про становлення. Дефінітивно-специфікативна структура твердження, або DS-структура, —

це результат дефінітивних специфікацій суб'єкта й предиката твердження шляхом наслідування історичного стилю. Суб'єкт і предикат діалектичного твердження дефінітивно специфікуються як загальне, особливе й одиничне поняття та виражаються як загальне, часткове й одиничне ім'я. Загальним поняттям у діалектичній логіці є ціле або рід, особливим – частина або вид, одиничним – елемент або індивід. Відповідно загальне ім'я в діалектичній логіці – це ім'я множини предметів, часткове – ім'я підмножини предметів, а одиничне – ім'я елемента множини. Те ж саме значення загальне ім'я має і в метафізичній логіці.

Метафізичне твердження є твердженням з одним предикатом, діалектичне – твердженням із двома предикатами. Предикат у метафізичному твердженні – це ціле, подане загальним поняттям і виражене загальним ім'ям. А предикати в діалектичному твердженні – це ціле й частина, подані загальним, особливим й одиничним поняттям і виражені загальним, частковим й одиничним ім'ям. Саме тому метафізична логіка є численням загальних імен, а діалектична – численням загальних, часткових та одиничних імен.

Проілюструємо специфіку метафізичного та діалектичного твердження на прикладах. Позначимо суб'єкт метафізичного твердження символом S , предикат – символом P . Позначимо також предикати діалектичного твердження: загальне – символом U , особливе – символом S , одиничне – символом I . Перебудуємо метафізичне твердження “Троянда (S) є рослина (P)” у діалектичне твердження “Ця троянда (I) є рослина (U)”. Як бачимо, воно містить не один, а два предикати – одиничне поняття “троянда” і загальне поняття “рослина”.

Аналітична парадигма логіки з'явилася у ХХ ст. в Австрії. Вона стала можливою після емансипації соціальної дії від релігійних норм, секуляризації західноєвропейського суспільства. Якщо неформальні семантичні моделі натуралістичної і трансцендентальної парадигми логіки передбачали наявність якихось метафізичних референтів – “Ідея”, “Форма”, “Дух” і подібних до них, то формальна семантична модель аналітичної парадигми логіки бере до уваги лише цільові проєкції індивіда, що відповідають конкретним фізичним референтам. Її репрезентують мереологія С. Лесневського, логіка предикатів Г. Фреге, філософська логіка Г. фон Врігта, логічна семантика Р. Карнапа тощо.

Логіка предикатів Г. Фреге, яка є знаковою для аналітичної філософії і котру інколи називають постфрегіанською філософією, побудована на фізичній аналогії і штучній, формалізованій мові. Вона розглядає міркування людей як логічні речовини та описує їх типи засобами формалізованої мови, за аналогією з видами молекул, що складаються із комбінацій атомів, з якими співвідносяться складені й прості твердження.

Логіка предикатів є теорією пропозиційно-функціональних тверджень про дійсність. Пропозиційно-функціональна структура твердження, або PF -структура, – це результат приписування предиката як пропозиційної функції аргументу твердження шляхом наслідування математичного стилю. Предикат у логіці предикатів – це пропозиційна функція, яка зіставляє аргументи твердження або терми із множиною логічних значень, що утворена з двох елементів – істини та хибі. Символічно його можна записати формулами $P(x)$, $Q(y)$, $R(z)$, де x , y , z – предметні змінні, P , Q , R – предикатні постійні, або предикатори. При підстановці на місце предметних змінних x , y , z предметних постійних a , b , c , предикати $P(a)$, $Q(b)$, $R(c)$ набувають істиннісних значень.

Пропозиційно-функціональні твердження тлумачаться інакше, ніж твердження суб'єктно-предикатної структури. Суб'єктно-предикатна структура метафізичного твердження розглядається в граматичному стилі: зліва направо – від суб'єкта до предиката. У такий спосіб читається і схема метафізичного твердження $S - P$: “ $S \in P$ ” або “ $S \notin P$ ”. А пропозиційно-функціональна структура атомарного твердження, навпаки, розглядається в математичному стилі: справа наліво – від аргументу до функції.

Саме так читається і схема атомарного твердження $P(x)$: “для предмета x притаманна властивість P ”, або схема атомарного твердження $\sim P(x)$: “для предмета x не притаманна властивість P ”.

Твердження про позиційно-функціональну структуру можна отримати із твердження суб'єктно-предикатної структури через твердження дефінітивно-специфікативної структури. Якщо дефінітивно специфікувати суб'єкт як аргумент твердження: S а, предикат як пропозиційну функцію: $P = F(x)$, тоді отримуємо: $S - P = F(a)$. Як бачимо, між твердженнями суб'єктно-предикатної структури і твердженнями пропозиційно-функціональної структури можливі взаємопереходи на підставі дефінітивних специфікацій. Отже, граматичний центр, дефінітивна специфікація і пропозиційна функція є матрицями, формальними аналогами яких виступають SP-структури метафізичної логіки, DS-структури діалектичної логіки і PF-структури логіки предикатів. Логіко-методологічною основою класичної філософії слугують SP-структури метафізичної логіки і DS-структури діалектичної логіки, а логіко-методологічною основою посткласичної філософії – PF-структури логіки предикатів.

Сьогодні велика увага приділяється логіці науки як теорії структури, елементів і методів пізнавальної діяльності, що цілком справедливо, адже наука як соціальний інститут відіграє важливу роль у розвитку та існуванні сучасного суспільства. Однак логіці філософії як теорії створення і розвитку понять, попри суттєвий суспільний запит на нові концепти і стратегії мислення, увагу приділяють набагато меншу. Раніше над цією проблемою працювали Арістотель, І. Кант, Г. Гегель, Г. Фреге, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел, Ж. Дельоз та інші. Нині, особливо на пострадянському просторі, до неї звертаються Є. Солопов, С. Труфанов, А. Шуман тощо. Ураховуючи стан розробки зазначеної проблеми, метою пропонованої статті є дослідження фундаментальних структур і базових метафор логіки філософії, які слугували принципами побудови і розуміння філософських теорій та систем. Серед цих теорій і методів найважливішими є метафізика і діалектика. На них і буде сфокусовано основну увагу.

Метафізика як вчення про світобудову, а також спосіб її дослідження з боку організації чи структури є категоріальним поглядом на світобудову, побудовою понятійної моделі світобудови за допомогою категорій. У теоретичному значенні категорії метафізики – це фундаментальні структури сутнього, що характеризують як буття, так і свідомість. У методологічному ж розумінні категорії метафізики – це класи предикатів і логічні норми, що дають змогу конструювати абстрактні об'єкти.

Система категорій метафізики налічує десять категорій: одну субстанцію і дев'ять акциденцій. У метафізичному твердженні субстанції відповідає суб'єкт, акциденціям – предикат. Категоріями метафізики вважаються субстанція, кількість, якість, відношення, місце, час, стан, володіння, дія, страждання [1, с. 457]. Серед перелічених категорій метафізики категоріями метафізичної логіки є лише три: субстанція, кількість та якість [2, с. 42]. Вони виконують функцію предиката метафізичного твердження. При цьому необхідно пам'ятати, що в рамках субстанції розрізняють першу і другу сутність. Першою сутністю вважається індивід, наприклад, окрема людина, окремий кінь, окреме дерево. Другими сутностями є вид і рід, наприклад, людина як така, кінь як такий, дерево як таке [2, с. 43]. Перша сутність завжди виконує функцію суб'єкта метафізичного твердження. І лише друга сутність може виконувати функцію предиката метафізичного твердження. Саме в значенні другої сутності вживається вираз “предикат субстанції”.

Метафізичні твердження будуються шляхом приписування певному окремому предмету відповідного предиката. Так, відповіддю на запитання “Що це за річ?” , що потребує використання предикатів субстанції, може бути метафізичне твердження “Це – кінь”, а відповіддю на запитання “Яка величина коня?”, що потребує використання

предикатів кількості, може бути метафізичне твердження “Кінь є високий”. Нарешті, відповіддю на запитання “Які характеристики високого коня?”, що потребує використання предикатів якості, може бути твердження “Високий кінь є білий”. Такими різноманітними способами в метафізичній логіці здійснюється понятійне моделювання сутнього.

Метафізика заснована на метафорі будівлі, де фундаментом є субстанція, стінами – акциденції, метафізична ж логіка – на метафорі дерева, у якій єдиний початок усього існуючого розділяється на окремі галузки. Таких галузок, як принципів розуміння дійсності, налічується чотири: формальна, матеріальна, дійова і цільова причини. Вони складають зміст учення Арістотеля про чотири види причин. Це вчення включає відкриття попередніх філософських шкіл. Так, формальну причину досліджували піфагорійці й платоніки, матеріальну причину – мілетська та атомістична школи, дійову – школа еволюціонізму й софісти, цільову – школа ноології та афінська школа філософії [3, с. 266].

У вченні Арістотеля про чотири види причин розрізняють дві групи: внутрішні та зовнішні. Внутрішніми причинами називаються формальна і матеріальна, зовнішніми – дійова і цільова. Внутрішні причини називаються основними, зовнішні – неосновними, що зводяться до основних [4, с. 129]. Формальною причиною є сутність, субстанція речі, матеріальною причиною – матерія, з якої створено речі, дійовою причиною – спонування до руху, цільовою причиною – мета чи сенс руху [1, с. 225].

Метафізична логіка побудована на припущенні непорожнечі універсуму міркування. За цим припущенням, терміни метафізичного твердження суб’єктно-предикатної структури не є порожніми термінами. Порожніми термінами називаються терміни, обсяги яких є порожніми множинами, оскільки не містять жодного елемента. Вони можуть бути виражені такими порожніми іменами, як “круглий квадрат”, “циклоп”, “кентавр”. Протилежними до порожніх термінів є повні терміни. Повними називаються терміни, обсяги яких є скінченними чи нескінченними множинами, оскільки вони містять хоча б один елемент. Вони можуть бути виражені такими загальними або власними іменами, як “космос”, “атом”, “Сократ”.

При побудові метафізичних тверджень порожні терміни не використовуються. Для виявлення і вилучення порожніх термінів зі складу метафізичних тверджень застосовують вчення про чотири види причин. Порожні терміни у структурі метафізичних тверджень виявляють на підставі основних причин – формальної і матеріальної. Якщо об’єкт метафізичного міркування має формальну причину, але не має матеріальної причини, його ім’я вилучається зі сфери розгляду метафізичної логіки. Так, крилатий кінь на ім’я “Пегас” має формальну причину, бо існує в уяві чи фантазії, але не має матеріальної причини – реально такий матеріальний об’єкт не існує. Тому й таке ім’я не використовується в метафізичній логіці й такий об’єкт не досліджується в метафізиці.

Припущення непорожнечі метафізичної логіки доповнюється припущенням двозначності. Це припущення передбачає, що метафізичні твердження можуть відповідати дійсності або не відповідати їй, бути істинними або хибними. Названі припущення (припущення непорожнечі та припущення двозначності) накладають певні обмеження на метафізичну логіку, предметну сферу її застосування та інтерпретації.

Отже, метафізична логіка проводить паралелі між типами міркувань і видами тварин та формами їхніх органів. Тому біологізм розглядаємо як концепцію обґрунтування метафізичної логіки. Основою метафізичних тверджень є інтуїція та асоціація, звідси – психологізм як концепція обґрунтування метафізичної логіки. Опис структурних аспектів міркувань у рамках метафізичної логіки здійснюється за допомогою природної чи натуральної мови, звідси – натуралізм як концепція обґрунтування метафізичної логіки. Таким чином, на формування й розвиток метафізичної логіки мали вплив біологія, психологія і граматики.

Діалектика як вчення про розвиток через взаємодію і синтез протилежностей, а також сам процес розвитку як мислення, так і природи і суспільства є дефінітивною генетикою іманентних структур мислення і категоріальним становленням буття. Категорії діалектики – це суб'єктивні категорії мислення та об'єктивні категорії буття, що описують розвиток дійсності й слугують для стислого виразу знання. Важливим принципом діалектики є принцип групування категорій за сферами пізнання, відповідно до якого певній сфері вияву буття відповідає своє коло категоріальних визначень. Цей принцип є виразом того факту, що пізнавальний процес включає в себе декілька послідовних етапів. На першому етапі визначають предмет з боку його зовнішності, на другому етапі визначають його внутрішні, змістовні ознаки. Третій етап – це синтез зовнішніх визначень предмета з його внутрішніми визначеннями та формування поняття певного предмета, де самій послідовності формувань думки також притаманний визначений логічний порядок [5, с. 39].

У діалектиці виокремлюють три сфери пізнання: сферу буття, сферу сутності та сферу поняття. Сфері буття відповідає якість, кількість, міра, сфері сутності – існування, явище, дійсність, сфері поняття – суб'єктивне поняття, об'єкт та ідея [5, с. 178–182]. Відношення між категоріями у сферах пізнання розподілені наступним чином: у сфері буття відношення між категоріями являє собою перехід, у сфері сутності – відображення, у сфері поняття – розвиток [6, с. 343]. Отже, в діалектиці, на відміну від метафізики, система категорій побудована за принципом субординації, а не координації.

У діалектичній логіці твердження дефінітивно-специфікативної структури співвідносяться зі сферами пізнання. Звідси три види діалектичних тверджень: твердження буття, сутності та поняття, причому твердження сутності поділяються на два класи: твердження рефлексії і твердження необхідності. Таким чином, у діалектичній логіці виокремлюють чотири головних види тверджень дефінітивно-специфікативної структури: твердження наявного буття, або твердження якості, твердження рефлексії, або твердження кількості, твердження необхідності та твердження поняття [7, с. 465]. Як бачимо, метафізичні твердження, побудовані на категоріях кількості та якості, схожі з діалектичними твердженнями: твердженнями якості та твердженнями кількості.

Проведемо порівняльний аналіз метафізичних і діалектичних тверджень якості та кількості. Метафізичне твердження якості у його стверджувальній формі “Троянда (S) є червона (P)” можна подати у вигляді такого діалектичного стверджувального твердження якості: “Ця троянда (I) є червона (U)”. Схематично цей факт можна записати так: $S \in P \quad S^i /_u P$, де верхній індекс “i” позначає одиничне як дефінітивну специфікацію суб'єкта, нижній індекс “u” – загальне як дефінітивну специфікацію предиката.

Метафізичне твердження якості у його заперечувальній формі “Троянда (S) не є біла (P)” можна подати у вигляді такого діалектичного заперечувального твердження якості: “Ця троянда (I) не є біла (S)”. Схематично цей факт можна записати так: $S \notin P \quad S^i /_s P$, де верхній індекс “i” позначає одиничне як дефінітивну специфікацію суб'єкта, нижній індекс “s” – особливе як дефінітивну специфікацію предиката.

Метафізичне твердження в його одиничній формі стверджувального характеру “Ця людина (S) є кмітлива (P)” можна подати у вигляді такого одинично визначеного діалектичного твердження кількості стверджувального характеру: “Ця людина (I) є кмітлива (U)”. Схематично цей факт можна записати так: $S \in P \quad S^i /_u P$.

Метафізичне твердження кількості у його одиничній формі заперечувального характеру “Ця людина (S) не є кмітлива (P)” можна подати у вигляді такого одинично визначеного діалектичного твердження кількості заперечувального характеру: “Ця людина (I) не є кмітлива (U)”. Схематично цей факт можна записати так: $S \notin P \quad S^i /_s P$.

Метафізичне твердження кількості в його частковій формі стверджувального характеру “Деякі люди (S) є щасливі (P)” можна подати у вигляді такого частково ви-

значеного діалектичного твердження кількості стверджувального характеру: “Деякі люди (S) є щасливі (I)”. Схематично цей факт можна записати так: Деякі S є P $S^s/_i$ P.

Метафізичне твердження кількості у його частковій формі заперечувального характеру “Деякі люди (S) не є щасливі (P)” можна подати у вигляді такого частково визначеного діалектичного твердження кількості заперечувального характеру: “Деякі люди (I) є щасливі (S)”. Схематично цей факт можна записати так: Деякі S не є P $S^i/_s$ P.

Метафізичне твердження кількості в його загальній формі стверджувального характеру “Усі люди (S) є смертні (P)” можна подати у вигляді такого загально визначеного діалектичного твердження кількості стверджувального характеру: “Усі люди (S) є смертні (U)”. Схематично цей факт можна записати так: Усі S є P $S^s/_u$ P.

Метафізичне твердження кількості в його загальній формі заперечувального характеру “Усі люди (S) не є безсмертні (P)” можна подати у вигляді такого загально визначеного діалектичного твердження кількості заперечувального характеру: “Усі люди (U) не є безсмертні (S)”. Схематично цей факт можна записати так: Усі S не є P $S^u/_s$ P.

Діалектика заснована на метафорі ріки, де процес руху є сходженням від абстрактного до конкретного, абсолютне знання – підсумовуючим результатом процесуальної діалектики, діалектична ж логіка заснована на метафорі спіралі, що описує рух за закон заперечення заперечення. Відповідно до цього опису, в процесі заперечення початкового стану, старої якості новим у новій якості потенційно зберігаються елементи старого і при другому, повторному запереченні вони відновлюються, але в іншому, перетвореному вигляді. Принцип заперечення заперечення, або зняття, є вихідним принципом побудови енциклопедичної системи процесуальної діалектики Г. Гегеля. У цій системі першим результатом становлення є наявне буття або якість; знята якість є кількість; знята кількість – міра; знята міра – сутність; знята сутність – явище; зняте явище – дійсність; знята дійсність – поняття; зняте поняття – об’єктивність; знята об’єктивність – абсолютна ідея; знята абсолютна ідея – природа; знята природа – суб’єктивний дух; знятий суб’єктивний дух – моральний, об’єктивний дух; знятий моральний дух – мистецтво; зняте мистецтво – релігія; знята релігія – абсолютне знання, філософія.

Отже, діалектична логіка проводить аналогію між дефінітивною специфікацією понять як логічною спадкоємністю їхнього змісту й генетикою рослин. Звідси біологізм як концепція обґрунтування діалектичної логіки. За принципом єдності історичного й логічного діалектичної логіки, створення нових понять і процесі історичного розвитку філософії збігається із логічною процедурою запровадження їх до категоріального апарату філософії. Звідси історизм і логіцизм як концепції обґрунтування діалектичної логіки. Діалектична логіка побудована на метафізичному принципі доцільності: уявленні, що природа та історія неухильно рухаються назустріч Абсолюту, причому двома різними шляхами: світовий Дух виражає себе в просторі як природа, а в часі – як історія. Звідси телеологізм як концепція обґрунтування діалектичної логіки. Таким чином, на становлення діалектичної логіки впливали біологія, історія філософії і теологія.

Як бачимо, поряд з логікою науки існує особлива дисципліна – логіка філософії. Вона досліджує SP-, DS- і PF-структури філософських міркувань. На підставі цих структур здійснюється понятійне моделювання дійсності, її теоретичне дослідження. З такої перспективи логіка філософії постає актуальним напрямом вивчення сучасного філософського дискурсу.

1. Аристотель. Политика, метафизика, аналитика / Аристотель. – М. : Эксмо ; С. Пб. : Мидгард, 2008. – 960 с.
2. Шуман А. Н. Философская логика: истоки и эволюция / А. Н. Шуман. – Мн. : Экономпресс, 2001. – 368 с.
3. Брамбо Р. С. Философы Древней Греции / Р. С. Брамбо. – М. : Центрполиграф, 2002. – 347 с.
4. У мов А. И. Лекции и задачи по метафизике / А. И. У мов. – Одесса : Астропринт, 2009. – Ч. 1. – 164 с.

5. Труфанов С. М. “Наука логики” Гегеля в доступном изложении / С. М. Труфанов. – Самара : Парус, 1999. – 187 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 452 с.
7. Маковельский А. О. История логики / А. О. Маковельский. – Жуковский ; М. : Кучково поле, 2004. – 480 с.

In the article is reviewing the logic of philosophy, its structures and metaphors. The main attention is paid to the SP-structures of the metaphysical logic and DS-structures of dialectical logic, metaphorical style of metaphysics and dialectics.

Keywords: *the logic of philosophy, dialectical logic, subject-predicate structure, definitional-specificative structure, the metaphor of building, the metaphor of river.*